

Prof. dr HASAN HADŽIOMEROVIĆ, dopisni član AN BIH

AKTUELNOST LENJINOVA KONCEPTA MONOPOLISTIČKOG KAPITALIZMA

Kada se vraćamo nekom klasičnom djelu s težnjom da u njemu, iz ovih ili onih motiva, iznalazimo neke aktuelne vrijednosti, sigurno je da bismo najlošije postupili ako bismo pošli putem da te njegove vrijednosti, poneseni nekim svojim posebnim pobudama, pod svaku cijenu dokazujemo. Mislimo da u slučaju klasičnog djela, u onom smislu kako ga obično shvatamo, ne može ni biti osnova da se njegova aktuelnost, posredna ili neposredna, uopšte dovodi u pitanje. Jer, ono jeste i ono ostaje klasično upravo po svojoj trajnoj vrijednosti, a time i aktuelnosti. Jedino može biti riječi o tome na koji se način ta njegova aktuelnost pokazuje i u kojim vidovima se ona u određenim pravcima reflektira.

Ovu napomenu i činimo upravo stoga da bismo pokazali stav s kojim pristupamo temi u kojoj postavljamo sebi zadatak da osvijetlimo aktuelnost Lenjinova koncepta monopolističkog kapitalizma. Dakle, temi koja već u svojoj formulaciji može da krije izvjesne opasnosti i sugestije apodiktičnog prilaza tezi koja se u njoj najavljuje. Zato ovom napomenom želimo unaprijed otkloniti sve eventualne pomisli o nekom takvom prilazu njoj.

Sa takvim stavom pred Lenjinovim djelom »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma«, koji ćemo u daljem tekstu ukratko i jednostavno nazvati »Imperijalizam«, pokušaćemo sada da utvrdimo do koje mjere ono, još uvijek, ravnih šest decenija, dakle, nakon što je prvi put objavljeno, čini solidnu teoretsku osnovu za definisanje monopolističkog kapitalizma i u današnjim njegovim uslovima, kada se on već sasvim ispoljio i dobio, u poređenju s Lenjinovim vremenom, svoje mnoge sasvim nove karakteristike.

Pristupajući tome biće najbolje i najkorektnije ako pođemo istim redom elemenata po kome je i Lenjin pristupio analizi i razmatranju suštine ovog kapitalizma.

I

Počecemo, u tom smislu, najprije sa monopolima.

Monopoli su, ili monopolistički kapitali, taj osnovni novi kvantitet koji je novoj fazi kapitalizma dao karakteristiku monopolističkog kapitalizma. Oni su počeli ispoljavati svoje karakteristike i uzimati maha već na granici prošlog i sadašnjeg stoljeća. Intenzivnošću svog razvoja i svojim rastućim dimenzijama još tada su počeli privlačiti pažnju teoretičara ekonomske i socijalne misli. Engleski ekonomista Dž. A. Hobson objavljuje 1902. godine u Londonu i Njujorku svoje poznato djelo »Imperijalizam«. Lenjin već 1904. radi na njegovom prevodu na ruski. Godine 1910. austrijski marksista R. Hilferding objavljuje u Beču svoje poznato djelo »Finansijski kapital«. U red poznatijih autora, koji počinju pisati o ovom novom stadiju kapitalizma, svrstava se i K. Kaucki. Krug marksista koji su se u to doba počeli baviti ovim novim stanjem u kapitalizmu i koji su nastojali da mu daju teoretsko objašnjenje postajao je sve širi. I u akademskim krugovima tadašnje građanske ekonomske i socijalne nauke, ova nova pojava nije mogla izmaći pažnji njihovih sljedbenika. I oni su joj, također, nastojali dati svoja tumačenja.

Dakle, pojava je već bila široko uočena.

Kada se Lenjin dohvatio njenog proučavanja, on je, za razliku od gotovo svih dotadanih autora, glavnu pažnju usmjerio na njenu ekonomsku, ili, tačnije, na njenu polit-ekonomsku stranu, a u njoj je kao polaznu tačku, kako rekosmo, uzeo monopole. Skrenuo je, prije svega, pažnju na to da je zakonitost koncentracije i centralizacije kapitala, još kod Marksa uočena i podvučena našla svoj prirodan ishod u tvorevini monopola, odnosno monopolskih kapitala. Takođe je ukazao i na to da ta zakonitost u ovim kapitalima nalazi i svoje krajnje granice u kapitalističkim okvirima. U tome je vidio i ključ konačnog istorijskog kraha kapitalizma kao sistema.

Da pogledamo, u vezi s tim, neke najbitnije momente na koje on skreće pažnju.

Na primjeru SAD, prema podacima iz sredine prve dekade ovog stoljeća, Lenjin dolazi do sljedećih osnovnih konstatacija: jedan procenat svih preduzeća zemlje drži u svojim rukama gotovo polovinu čitave proizvodnje njihovog ukupnog broja, ta činjenica vodi u monopol, monopolom se potiskuje konkurencija. Kako on kaže, dolazi do „pretvaranja konkurencije u monopol«. Uz to, gigantska preduzeća se mogu lako sporazumjeti među sobom. Nastaju i kombinati. U njima se u jednom preduzeću spaja i povezuje više industrijskih grana, ili po principu sukcesivnih procesa proizvodnje ili po principu komplementarnosti glavnih i pomoćnih proizvodnih procesa. Kombinatom omogućava veću stabilnost profitne stope, veći tehnički napredak i dobijanje ekstra-profita, povećava takođe konkurentsku sposobnost i stabilnost u slučaju kriza.

Primjeri i drugih razvijenijih kapitalističkih zemalja toga vremena pokazuju u ovome, manje-više, iste karakteristike. Tako se bilježi da u Njemačkoj pojedina preduzeća postaju sve krupnija i da se sve veći broj njih iz iste industrijske grane ili različitih industrijskih grana ujedinjuje u gigantska preduzeća, koja se nalaze pod dominacijom samo pola tuceta velikih berlinskih banaka. Karakteristično je što se ovaj proces u Njemačkoj odvija uz pomoć i u okrilju velikih zaštitnih carina. I u Velikoj Britaniji preduzeća krupnih razmjera i njihov visok tehnički nivo nose u sebi tendenciju ka monopolu.

Stalna i sve veća koncentracija kapitala pokazala je da se u preduzeća moraju ulagati ogromne sume kapitala. Veliki obim kapitala i s njim ekonomija obima postajali su nužan uslov uspjeha u konkurenciji. Naravno, to se pokazivalo i kao uslov rentabilnosti proizvodnje i poslovanja. Visok obim proizvodnje iziskivao je izuzetno povećanje potražnje. S monopolima se, prema tome, otvarao i taj krupan problem.

Monopolski savezi kartelnog ili sličnog tipa stvorili su praksu i postali okvir sporazumijevanja o uslovima prodaje, rokovima plaćanja, podjeli tržišta, količini i asortimanu proizvodnje, o cijenama i raspodjeli profita po pojedinim preduzećima. Tako reći, postali su jedan jedinstven krupan organizovani sistem. Autsajderi monopola postajali su ekonomski sve inferiorniji i sve manje značajni u ukupnom potencijalu nacionalnih ekonomija.

Dakle, monopoli, kao nova stvarnost kapitalizma, već su tada ispoljili sve svoje karakteristike. I, još važnije, one su već tada bile uočene. Međutim, njihova teoretska analiza kretala se različitim putevima. Lenjinova je neosporna zasluga u tome što se u ovim analizama izdvojio jednim konzekventnim i izuzetno inventivnim marksističkim prilazom toj novoj pojavi i što je iz nje izveo zaključke koji se mogu smatrati originalnim doprinosom njenom naučnom osvetljavanju.

Kao što je poznato, ti zaključci se, u najkraćem, svode na sljedećih nekoliko bitnih konstatacija.

Prvo, monopoli predstavljaju krupne kapitale. Ali tako krupne koji svojim obimom mogu dominirati najvećim dijelom uslova proizvodnje i prometa u pojedinim granama i širim oblastima privrede. Drugim riječima, koji su toliko krupni da u tim granama i oblastima mogu igrati odlučujuću ulogu u nametanju tih uslova.

Oni proizlaze iz slobodne konkurencije, ali svojim nastankom čine i njenu negaciju. Slobodnu konkurenciju velikog broja malih kapitala zamenjuje konkurencija sve manjeg broja krupnijih kapitala. No, ta konkurencija čini konkurenciju novog kvaliteta.

Proces koncentracije i centralizacije kapitala je neprekidan. Time i stalna monopolizacija kapitala predstavlja trajan proces. Iz toga proizlazi sve manji broj sve krupnijih kapitala, u stvari, mono-

pola. Krajnji ishod toga mogao bi da nađe svoj rezultat, kako bi se na prvi pogled moglo učiniti, u totalnom kapitalističkom monopolu. Međutim, takav rezultat nije ni teoretski ni istorijski moguć.

Ovladavanjem sve širim privrednim područjima, monopoli ovladavaju racionalno faktorima proizvodnje i tržišta. U cilju svoga uspješnog djelovanja oni moraju da ih što preciznije procjenjuju. Oni time unose elemenat planske privrede u sve šira područja.

Sa njima se privreda sve više podružtvljuje na toj novoj racionalnoj, organizovanoj i sve više planskoj osnovi. Ali, svojina i prisvajanje u njihovom okviru ostaju pravatni, kapitalistički.

»Kapitalizam u svom imperijalističkom stadiju« — kako kaže Lenjin — »dovodi do najsvestranijeg podružtvljavanja proizvodnje, on uvlači, tako reći, kapitaliste, protiv njihove volje i svijesti, u neki novi društveni poredak, u prelazni poredak od potpune slobode konkurencije ka potpunom podružtvljavanju. — Proizvodnja postaje društvena, ali prisvajanje ostaje privatno.«

Razvitak kapitalizma na monopolističkoj osnovi dovodi do podrivanja robne proizvodnje u njenom prirodnom izrazu, iako ona i dalje ostaje nominalno osnovica njegove privrede.

Danas nam pred ovim konstatacijama, učinjenim ravno prije šest decenija, ne ostaje ništa drugo nego da utvrdimo njihovu punu aktuelnost. Naravno, ne bi trebalo nikome da padne na um da iz ove njihove aktuelnosti izvede zaključak o stagnaciji monopolističkog kapitalizma. Naprotiv, danas je i laicima poznato da je monopolistički kapitalizam, makar i na svojim sve užim geografskim prostorima, doživio, i dalje doživljava, snažan ekonomski uspon. To može značiti samo da je on u realnosti nalazio, i da još nalazi, osnova za to. No, činjenice govore da je on i u svojim današnjim, daleko većim kvantitativnim dimenzijama, zadržao svoje bitne kvalitativne karakteristike koje je imao i u vrijeme kada su ove konstatacije učinjene. Ovo sasvim pouzdano važi, bar što se tiče osnovnih karakteristika monopolističkih kapitala.

Radi veće potpunosti našeg zaključka, možda bi bilo potrebno podvući i to da su se ove njihove karakteristike dosadašnjim razvojem još više potvrdile i izrazile. Monopolski kapitali su postajali stalno sve krupniji, dok je njihov broj bivao sve manji. Njihova tehnička i tehnološka osnovica se stalno podizala, tako da su oni danas postali glavni nosioci savremene naučne i tehnološke revolucije. Od ograničenog broja privrednih grana i oblasti u kojima su se ranije širili, oni danas zahvataju maltene sve privredne sfere, a u novije vrijeme i neprivredne. Njihova unutrašnja organizacija i planiranje postajali su sve perfektniji. Oni su također pokazivali visok stepen adaptivnosti socijalnim i političkim promjenama u svome društvenom okruženju. Ta činjenica objašnjava i to što je sa stalnim sužavanjem svjetskih prostornih okvira kapitalizma istovremeno išao i ekonomski rast monopola. Štaviše, u svojim ekonomskim i po-

slovnim operacijama našli su puteve i oblike povezivanja i sa ekonomijama socijalističkih zemalja.

Međutim, sa svim ovim novim momentima njihove bitne odlike, uočene još od strane Lenjina, nisu se ni u čemu bitno izmjenile. One su, rekli bismo, u svojim osnovnim karakteristikama, samo još potpunije izražene.

II

Njihovo posmatranje na poziciji finansijskog kapitala, kako ćemo vidjeti, to nam isto potvrđuje.

Kao što znamo, Lenjin je u svojoj analizi monopolističkog kapitalizma odlučujući značaj pridavao monopolističkim kapitalima u oblasti bankarskog i novčanog kapitala, stavljajući ih generalno pod naziv finansijskog kapitala.

Naime, i u ovom slučaju, kako je on pokazao, potvrđivalo se pravilo da u sveukupnom sistemu kapitalističke proizvodnje presudna uloga pripada novčanom kapitalu. Naravno, ovdje se to pokazivalo na jedan poseban i nov način. Tačnije, na način koji je odgovarao već pokazanoj prirodi monopolskih kapitala, ali sa dodatnim karakteristikama koje su proizlazile iz autohtone prirode samog finansijskog kapitala.

Međutim, uz ovo treba posebno istaći da Lenjin uviđa da se finansijski kapital, i pri ovoj svojoj odlučujućoj ulozi, ne javlja kao neki sasvim autonomni monopolski kapital. U svojoj stvarnosti on se pokazuje kao kapital koji srašćuje sa industrijskim i ta njihova sprega čini jednu od bitnih karakteristika monopolističkog kapitalizma. On o tome kaže: »Koncentracija proizvodnje; monopoli koji izrastaju iz nje; stapanje ili srastanje banaka s industrijom — to je istorija postanka finansijskog kapitala i sadržaj tog pojma«. Kao najpogodnija forma toga, i uopšte ekspanzije monopolskih kapitala, javljaju se, kako znamo, akcionarska ili anonimna društva. Sistemom akcija i odlučujućih uloga ona pružaju dvije izvanredno povoljne mogućnosti u korist glavnih snaga monopolskih kapitala: prvo, mogućnost da se na bazi velikog broja sitnih ulagača u akcionarski kapital znatno proširuju dimenzije ukupnog monopolskog kapitala, pri čemu sitni ulagači praktično nemaju gotovo nikakvu ulogu u njegovom upravljanju i odlučivanju, i, drugo, mogućnost da se odlučujućim udjelom u nekom drugom akcionarskom kapitalu, ma gdje on bio plasiran, može postići dominacija nad njim. Ova osnova i ove mogućnosti monopolskih kapitala, ako je to uopšte potrebno podvlačiti, zadržale su se, kako znamo, i do danas i, možemo reći, ne vide se nikakvi razlozi koji bi nametali potrebu njihove zamjene nekim drugim oblikom i u budućnosti.

Da pogledamo nekoliko najbitnijih momenata koje je u vezi sa ovim kapitalom i njegovim karakteristikama u svoje vrijeme podvukao sam Lenjin.

Razvoj banaka je, kako on ističe, također podvrgnut zakonitosti koncentracije kapitala. Svojim razvojem i koncentracijom u malom broju ustanova one prerastaju iz skromnih posrednika u plaćanju „u svemoćne monopoliste koji raspolažu gotovo čitavim novčanim kapitalom svih kapitalista i sitnih preduzetnika, a tako isto i većim dijelom sredstava za proizvodnju i izvora sirovina u danoj zemlji i čitavom nizu zemalja«. U to doba moglo se zabilježiti da je na primjer, u Njemačkoj devet krupnih banaka koncentriralo gotovo polovinu svih bankarskih uloga zemlje. Slični primjeri su se mogli naći i u drugim kapitalističkim zemljama toga vremena.

Krupna preduzeća, naročito banke, ne samo što direktno gutaju sitna nego ih i priključuju sebi, podvrgavaju ih, uključuju ih u svoju monopolisku formaciju sistemom učešća u njihovom kapitalu posredstvom akcija ili kreditiranjem. U sistemu učešća razlikuje se učešće prvog, drugog, trećeg i još nekog daljeg reda, u kome se širenje kvantitativnih razmjera monopolskog kapitala povezuje sa sistemom stepenovanog potčinjavanja slabijih jačima unutar njega. To također spada u njegovu unutarnju kontroverznu prirodu.

Na toj osnovi širi se »gusta mreža kanala koji obuhvaćaju cijelu zemlju, centralizuju sve kapitale i novčane prihode, pretvaraju hiljade i hiljade rascjepkanih gospodarstava u jedno opštenacionalno kapitalističko, a onda i svjetsko kapitalističko gospodarstvo«. Dolazi do »... podvrgavanja jednom centru sve većeg broja privrednih jedinica koje su ranije bile relativno samostalne, ili, tačnije, lokalno (mjesno) ograničene. U stvari, dakle, to je *centralizacija*, jačanje uloge, značenja, moći monopolističkih giganata«... »Od rascjepkanih kapitalista nastaje jedan kolektivni kapitalista.«

Izrastanjem do gigantskih razmjera, banke i finansijski kapital podvrgavaju sebi industrijske i trgovačke operacije čitavog kapitalističkog društva time što imaju mogućnost da — »preko bankovnih veza, preko tekućih računa i drugih finansijskih operacija — najprije da se *tačno obavještavaju* o stanju poslova kod pojedinih kapitalista, zatim da ih *kontroliraju*, da utječu na njih putem proširivanja ili sužavanja, olakšavanja ili otežavanja kredita i, najzad, *potpuno određuju* njihovu sudbinu, da određuju njihovu rentabilnost, da ih lišavaju kapitala ili da im omogućavaju da brzo i u ogromnim razmjerama povećavaju svoj kapital itd.«. Ukratko, banke giganti imaju mogućnost da vladaju nacionalnom ekonomijom. Uz to, one mnogostruko pojačavaju i ubrzavaju proces koncentracije kapitala i stvaranje monopola.

S ovim se su one, kako je to još Marks isticao, potpuno ispoljile kao oblik opšteg knjigovodstva i opšte raspodjele sredstava za proizvodnju u društvenim razmjerama; ali knjigovodstva i raspodjele sredstava za proizvodnju koji su po svome sadržaju ostali privatni, tj. prilagođeni interesima krupnog i u prvom redu najkrupnijeg monopolskog kapitala.

Ovakvom dominacijom banaka i finansijskog kapitala sužava se prostor slobodnog djelovanja ekonomskih zakona i proširuje se polje svjesnog reguliranja tokova društvene privrede. Međutim, u okvirima kapitalizma po kriterijima i interesima privatnih, u ovom slučaju, monopolskih kapitala. Prema tome, ma kako i ma koliko bilo proširivano i usavršavano, i ma koliko samo po sebi moglo predstavljati izvjestan napredak, to reguliranje ništa ne mijenja u samoj biti sistema, kao kapitalističkog.

Inače, sam monopolistički kapitalizam, sa svim ovim svojim novim odlikama, predstavlja ipak nešto novo. Kako kaže Lenjin, kapitalizam slobodne konkurencije odlazi u prošlost. Došao mu je na smjenu novi kapitalizam, sa očitim crtama nećeg prelaznog, nekakve mješavine slobodne konkurencije i monopola.

Jednu od njegovih veoma značajnih karakteristika predstavlja i tzv. personalna unija. Ona se postiže putem istovremenog učešća glavnih akcionara i direktora u rukovodnim organima kako bankarskih, tako i industrijskih i trgovačkih monopola, a, uz to, i u organima vlasti. Na taj način jedna te ista lica mogu odlučujućim sektorima privrede i vlasti uticati na odluke kako bi odgovarale interesima monopola koje zastupaju.

S finansijskim kapitalom, posmatranim na nivou monopola, dolazi naročito do izražaja kapitalizmu svojstvena karakteristika odvajanja funkcije primjene kapitala od funkcije njegovog vlasništva u novčanom obliku, zapravo do odvajanja novčanog kapitala od industrijskog ili produktivnog, do odvajanja rentijera, koji žive samo od prihoda od novčanog kapitala, od poduzetnika i svih osoba koje neposredno učestvuju u raspolaganju kapitalom. U ovom smislu, uzdizanje finansijskog kapitala nad svim ostalim oblicima kapitala znači dominantan položaj rentijera i finansijske oligarhije, znači izdvajanje malog broja država koje posjeduju finansijsku »moć« iz reda svih ostalih.

I ovdje možemo reći da su se i do danas zadržale osnovne karakteristike finansijskog kapitala onako kako ih je u svoje doba vidio i definisao Lenjin. Postoje, naravno, i izvjesne promjene i izvjesni novi momenti, nastali dugotrajnim razvojem monopolističkog kapitalizma, koji poziciju finansijskog kapitala čine nešto drukčijom nego što je bila u njegovom ranom periodu. Tako danas možemo naći podatke i neke indicije koji govore o manjoj zavisnosti industrijskog kapitala od finansijskog. To se objašnjava obično ukazivanjem na jačanje finansijske moći samih industrijskih kapitala i na veće mogućnosti finansiranja svoga razvoja i poslovnih poduhvata iz vlastitih sredstava. Ujedno s tim, može se zapaziti da i same industrijske korporacije teže za formiranjem svojih bankarskih kuća, da te kuće putem učešća ulaze u krug sveukupnog bankarskog sistema formiranog prema pokazanom monopolističkom principu. Tako se krug, bez obzira gdje se nalazila njegova polazna tačka, ponovo zatvara na finansijskom kapitalu, koji podrazumijeva organsku povezanost

i spregu industrijskog i bankarskog kapitala. Iz tih razloga, nova teza o izvjesnoj većoj emancipaciji industrijskog kapitala od bankarskog u savremenim uslovima monopolističkog kapitalizma, ne može, čini nam se, izdržati do kraja naučnu kritiku.

Novi momenat može biti i pojava države u ulozi nosioca krupnih finansijskih sredstava, pa i neposredno u ulozi finansijskog kapitaliste. Znamo također da je ponašanje države u ovoj ulozi nešto drukčije nego ponašanje privatnog finansijskog kapitala. U slučaju države ono je diktirano prvenstveno njenim intervencionističkim zadacima u kapitalističkoj privredi kao cjelini, dok se ponašanje privatnog finansijskog kapitala bazira isključivo na kriterijima maksimalne profitabilnosti kapitala. Pa, i pored svega toga, pažljivija će nam analiza otkriti da s ovim novim momentom osnovna definicija, kao i osnovna uloga finansijskog kapitala, onako kako ju je vidio Lenjin, nije ni najmanje dovedena u pitanje. Rekli bismo, ukratko, država u ovoj ulozi ne mijenja ništa bitno u sistemu, ona u njega unosi samo izvjestan red, ravnotežu, u mjeri u kojoj je monopolski kapital, a s njima i finansijski, uproks svoje sve veće organizovanosti, ne mogu do kraja obezbijediti. Prema tome, i državni finansijski kapital stoji u funkciji privatnog finansijskog kapitala. Ne bi trebalo ulaziti u neke opsežnije analize da bi se to sasvim pouzdano dokazalo.

Naravno, svi ovi zaključci važe dotle dok finansijski kapital posmatramo u njegovom čisto kapitalističkom okviru. Međutim, kako znamo, u današnjim uslovima on u svojoj primjeni, u cilju svog opstanka i efikasnog djelovanja, mora izlaziti iz tih okvira. Time on mora izlaziti i iz okvira svojih osnovnih kriterija. No, to je već drugo pitanje, koje prelazi okvire ove analize i u koje se stoga ovdje ne možemo upuštati. Zapravo, zahvatićemo ga samo marginalno u kontekstu našeg daljeg razmatranja.

III

Treće područje u kome Lenjin posmatra monopolistički kapitalizam i koje se organski uključuje u njegovu definiciju tog kapitalizma jeste područje njegove međunarodne komponente.

Ovdje polaznu tačku čini izvoz kapitala. Tačnije, izvoz kapitala kao jedna od bitnih odlika monopolističkog kapitalizma. On se javlja kao njegova nužnost, kao zakonitost. Monopoli u svojoj neprekidnoj koncentraciji i centralizaciji dolaze do margina rentabilnosti u internim okvirima svojih matičnih zemalja. Njihova dalja ulaganja nakon toga moraju tražiti svoje lokacije u širim svjetskim okvirima, dakle, izvan tih matičnih okvira. Istorijski se pokazuje da prirodan ekonomski pravac tih ulaganja vodi ka agrarno-sirovinskim područjima, kao komplementarnim u odnosu na industrijsku bazu matičnih zemalja. Kolonijalna osvajanja čine gotov okvir

za to. Otvaraju široke prostore za te plasmane. Na toj osnovi formira se nova, za monopolistički kapitalizam tipična, svjetska podjela rada sa matičnim monopolističkim zemljama kao industrijskim radionicama svijeta i kolonijama kao njihovim agrarno-sirovinskim dodacima. Naravno, iz toga slijede i poznate socijalno-političke implikacije, koje će naći svog odraza u docnijim velikim svjetskim sukobima i revolucionarnim preobražajima.

Drugi karakterističan element u međunarodnom aspektu monopolističkog kapitalizma čini, također za njega karakteristično i nužno, formiranje međunarodnih monopola. Naime, monopoli u svojoj ekspanziji, u svome stalnom narastanju, proizvodnjom i poslovnom djelovanju, nisu mogli dugo ostati u svojim nacionalnim okvirima, pa ni u svome čistom nacionalnom identitetu. Brzo su i vrlo rano postajali međunarodni. Kao takvi, postajali su osnova jedne organski povezane međunarodne i sve više svjetske privrede, naravno, u njihovom slučaju kapitalističke svjetske privrede, a to znači privrede zasnovane na eksploataciji i dominaciji. Pa ipak, činjenicom da su, makar i na toj osnovi, činili bazu formiranja jedne organski povezane međunarodne privrede, koja je prelazila uske nacionalne i političke granice pojedinih zemalja, predstavljali su novi kvalitet u svjetskom ekonomskom i opšteistorijskom razvoju.

Naravno, monopoli su na svjetsku scenu izlazili kao privatni kapitali, a dolazeći iz okvira svojih matičnih zemalja i kao nacionalni. Među njima, kao takvima, na toj sceni se prirodno javljala konkurencija u ekonomskom, a s njim usko povezano, i u političkom osvajanju svjetskih područja. Iz te konkurencije i političke ekspanzije svakako je slijedila podjela svjetskih interesnih sfera i područja među monopolima i monopolističkim odnosno imperijalističkim silama. Kada je ona već jednom okončana, poslije toga mogla je slijediti, i slijedila je, samo njihova ponovna podjela. Kako ona nije mogla normalno naći svoj prirodan ishod u nekom mirnom sporazumijevanju, njeno ostvarivanje nužno je vodilo preko otvorenih sukoba i ratova, u ovom slučaju svjetskih ratova. To je treći važan momenat koji je Lenjin podvukao analizirajući međunarodnu prirodu monopolističkog kapitalizma. Jasno je da je ispravnost ovoga njegovog nalaza istorijski već dovoljno upečatljivo potvrđena.

Biće korisno da na neke njegove navode o sva tri naprijed navedena momenta, koji po njegovom učenju bitno karakteriziraju međunarodni aspekt monopolističkog kapitalizma, malo neposrednije podsjetimo.

Za stari kapitalizam, s potpunom vladavinom slobodne konkurencije, tipičan je bio izvoz robe. Za najnoviji kapitalizam, s vladavinom monopola, tipičan je postao izvoz kapitala. To potiče otuda što se pojavio ogroman »suvišak kapitala« u najrazvijenijim zemljama. Taj suvišak, međutim, nije apsolutan. Kad bi zemlje koje izvoze kapital pristupile razvoju poljoprivrede koja je zaostajala za industrijom i kada bi se orijentisala na podizanje životnog stan-

darda stanovništva, koje je, i pored vrtoglavog tehničkog napretka, bilo polugladno i ubogo, tada o suvišku kapitala ne bi moglo biti ni govora. Međutim, kapitalizam ne bi bio kapitalizam ako bi pošao ovim putem. Podizanje profita putem izvoza kapitala u zaostale zemlje predstavlja logički pravac njegovog kretanja. U tim zemljama, kako podvlači Lenjin, profit je obično visok, jer je kapitala malo, cijena zemlje je relativno mala, nadnica niska, sirovine jeftine. Time se i te zemlje uključuju u svjetski okvir kapitalizma. Ujedno s tim se ubrzava i njihov kapitalistički razvitak.

Izvoz kapitala pokazivao se također i kao sredstvo podsticanja izvoza robe. Kapitalizam je davno stvorio svjetsko tržište, ali ono je s monopolističkim kapitalizmom dobilo svoje nove odlike. Što je više rastao izvoz kapitala, kao jedna od njegovih bitnih karakteristika, širile su se sve više razne kolonijalne veze i sfere uticaja najkрупnijih monopolističkih veza. Stvar se sve više približavala stvaranju međunarodnih sporazuma među njima, u stvari, stvaranju međunarodnih kartela. Lenjin navodi mnoštvo primjera. Još 1907. sklopljen je ugovor o podjeli svijeta između američkog trusta »Opšta električna kompanija« (GEC) i njemačkog društva »Opšte električno društvo« (AEG), po kome prvome pripada sjeveroameričko, a drugome evropsko područje. Ugovor je podrazumijevao uzajamnu razmjenu pronalazaka i iskustava. Sličan sporazum sklopljen je u to doba i između Njemačke banke i Rokfelerovog »Petrolejskog trusta« o eksploataciji rumunske i ruske nafte. Njemačka društva su također sklopila sporazum sa Morganovom »Međunarodnom kompanijom za pomorsku trgovinu« o podjeli svijeta, kojim su se odrekla pomorskog prevoza između Engleske i Amerike, dobijajući kao protuuslugu odriješene ruke na drugim linijama tog prevoza. U to vrijeme osnovan je i međunarodni kartel željezničkih šina između Engleske, Njemačke i Belgije, kojem je docnije prišla i Francuska, a zatim i američka »Čelična korporacija«, Austrija i Španija. U redu ovih sporazuma valja pomenuti i Međunarodni sindikat cinka, osnovan 1909. godine, koji je tačno raspodjeljivao proizvodnju među pet grupa tvornica: njemačkih, belgijskih, francuskih, španjolskih i engleskih. Njemačka je krajem prve decenije ovog stoljeća učestvovala u oko 100 međunarodnih kartela.

Podjela svijeta među monopolističkim savezima usko se povezala sa podjelom svijeta među velikim monopolističkim silama. Kolonijalna osvajanja dobila su svoj novi smisao i podsticaje. Sredinom prošlog stoljeća, u doba procvata slobodne konkurencije, mnogi uticajni engleski političari smatrali su da je oslobođenje kolonija, njihovo potpuno otcjepljenje od Engleske, neizbježna i korisna stvar. Engleski državnik tog vremena, Dizrael, uzviknuo je: »Kolonije — to su mlinski kamenovi o našem vratu«. Sigurno je da takva shvaćanja nisu bila vezana za neke moralne pobude i porive njihovih nosilaca. Još nedovoljno razvijene proizvodne snage kapitalizma toga vremena očigledno nisu u kolonijama mogle naći pune mogućno-

sti njihove eksploatacije u kapitalističkom obliku, onako kako će se one uskoro pokazati sa monopolističkim kapitalima i ogromnom proizvodnom i ekonomskom moći na kojoj su se bazirali i sa kojom su nastupali.

Posjedovanje kolonija pruža punu garanciju i sigurnost u borbi sa konkurentima. Na vlastitom kolonijalnom tržištu lakše je, a ponekad i jedino moguće, odstraniti konkurenta, osigurati sebi isporuke i slobodna rentabilna ulaganja. Iz te realne logike normalno je nastala i ideologija finansijskog i uopšte monopolističkog kapitala zasnovana na težnji za kolonijalnim osvajanjima. »Finansijski kapital neće slobodu, nego hoće gospodstvo« — veli Hilferding. Međunarodna politika velikih sila, bazirana na toj ideologiji, svodi se na borbu za ekonomsku i političku podjelu svijeta među njima. Iz te borbe proizlazi čitav niz prelaznih oblika zavisnosti. Zemlje se više ne dijele samo na one koje posjeduju kolonije i na same kolonije. Uz njih se javljaju i raznovrsni oblici zavisnih zemalja, formalno politički slobodnih, a faktički velikim silama ekonomski i, u krajnjoj liniji, politički potčinjenih, u stvari, polukolonijalnih zemalja.

Geograf A. Supan, koga navodi Lenjin, iznosi podatke po kojima je 1900. procenat površine u kolonijalnom posjedu evropskih kolonijalnih sila i SAD u Africi iznosio 90,4, u Polineziji 98,9, u Aziji 56,6, u Australiji 100,0 i u Americi 27,2. Ovim je, po njegovom zaključku, izvršena definitivna podjela kolonijalnih područja među velikim imperijalističkim silama, u smislu osvajanja »slobodnih« nezauzetih prostora. Nakon toga, kako je on istakao, mogla je slijediti samo tzv. »ponovna podjela« tih, već zauzetih prostora i područja. To je, normalno, podrazumijevalo i sukobe među ovim silama oko podjele, koji će, kako znamo, naći i svoj istorijski izraz u velikim svjetskim sukobima — konkretno, u prvom i drugom svjetskom ratu. Ti sukobi u ovim uslovima nisu ni mogli biti drugo do sukobi svjetskih razmjera ili svjetskog značaja.

Ako iz današnje perspektive pogledamo na Lenjinovo viđenje i definiciju ovog aspekta monopolističkog kapitalizma, mogli bismo, bez ikakve dvojbe, reći da upravo u ovom aspektu nalazimo najznačajnije promjene. Sam izvoz kapitala promijenio je svoje osnovne tokove. One se danas kreću svojim najvećim dijelom u krugu samih monopolističkih zemalja, zapravo, u krugu samih razvijenih kapitalističkih zemalja. Klasični model kretanja njegovog najvećeg dijela u pravcu agrarno-sirovinskih i, uz to, kolonijalnih svjetskih područja, danas je već prevaziđen. I sam kolonijalni sistem je praktično već razrušen. Oko trećina čovječanstva koje danas živi u socijalističkim zemljama davno se već izdvojilo iz kapitalističkog svijeta. Izuzetne su bivše kolonije koje danas nisu već postale nezavisne zemlje. U razvijenim kapitalističkim zemljama, uglavnom bivšim kolonijalnim silama, danas živi samo nepuna petina čovječanstva.

Dakle, promjene koje su se odigrale u svjetskom okviru monopolističkog kapitalizma bile su veoma drastične.

No, uza sve ovo, valja napomenuti da je, i pored ovih i ovakvih radikalnih preobražaja, svjetski monopolistički kapitalizam, posmatran u geografskim okvirima velikih monopolističkih sila, pokazao snažan ekonomski uspon. Čini se kao da pomenute duboke promjene nisu ni najmanje uzdrmale njegove ekonomske temelje. Na primjer, i popularno su poznati podaci po kojima na pomenuti udio od petine svjetskog stanovništva, koliko živi u razvijenim kapitalističkim zemljama, otpada oko 60% svjetskog ekonomskog potencijala. Trećina svjetskog stanovništva, koja živi u socijalističkim zemljama, veže za sebe oko 25% tog potencijala, dok na preostalih 47% iz ostalih zemalja, danas obično nazivanih »zemlje u razvoju«, otpada samo njegovih oko 15%. Znamo također da se trenutno jaz u ovom pogledu i dalje produbljava u korist prvih zemalja. U njihovim okvirima, kako je već pomenuto, postižu se i najznačajnija dostignuća savremene naučne i tehnološke revolucije.

Reklo bi se, u prvi mah, da ove činjenice jako divergiraju od Lenjinova osnovnog stava o istorijskoj sudbini i prirodi monopolističkog kapitalizma, koji je on definisao kao njegovu posljednju fazu i kao »truleći« kapitalizam. Zapravo, moglo bi se učiniti da se ispravnost te njegove teorije na ovom mjestu najviše dovodi u pitanje. Kako u tom pogledu stoje stvari, pokušaćemo pokazati u sljedećem i, ujedno, završnom dijelu našeg razmatranja.

IV

Prvo, da bacimo pogled na radikalne promjene u izvozu kapitala.

Ne treba, mislimo, mnogo napora pa da se vidi kako su one posljedica raspadanja svjetskog kolonijalnog sistema. Oslobođene zemlje nisu mogle prihvatiti plasman stranog kapitala po starim kolonijalnim kriterijima. Njegov plasman po kriterijima slobodnog i nezavisnog razvoja i novim odnosima kojima su težile te zemlje, nije odgovarao monopolističkim kapitalima i kolonijalnim silama koje su stajale iza njih. Naime, nije im obezbjeđivao onakav nivo rentabilnosti i sigurnosti koji su imali u kolonijalnom tipu odnosa. Dakle, gubio je za njih svoj ekonomski rezon. Izlazi su se, prema tome, morali tražiti na drugoj strani, a to praktično znači, u vlastitim okvirima.

Kako znamo, rješenja u ovom pravcu nisu se mogla naći bez državne intervencije. Trebalo je da ona riješi, prije svega, problem potrebne potražnje. Ova, pak, trebalo je da učini opravdanim ulaganje »viškova« kapitala. Ovom intervencijom to je, kako je poznato, u stvari, i postignuto. Pri tome je naročito značajnu stavku državne potrošnje i time porasta potražnje u funkciji ove intervencije, činila stavka naoružanja. Uz nju su došle do izražaja i sve značajnije

stavke socijalno-zdravstvene zaštite i osiguranja, kao i mnoge stavke drugih elemenata društvenog standarda. Zahvaljujući tome, viškovi kapitala našli su svoj ekonomski osnov i opravdanje za plasman u internim okvirima razvijenih zemalja. Njegovo kretanje u međunarodnim okvirima ovih zemalja, u funkciji »izvoza kapitala«, podsticano je strukturalnim komplementarnostima i razlikama u moći i nivou ekonomske razvijenosti pojedinih zemalja te zajednice. Integracione formacije kapitalističkih zemalja, koje će se javiti u njihovoj novijoj historiji, stvarale su novu osnovu i nove mogućnosti za to. One su, u stvari, nastale kao produžena ruka državne intervencije iz nacionalnih u međunarodne okvire kapitalizma. Kao takve pružale su nove dodatne mogućnosti plasmana »viškova« kapitala slično kao i državna intervencija u internim nacionalnim okvirima.

No, državna intervencija u kapitalističkoj privredi, kao i njeni međunarodni proizvođači u integracionim formacijama, ima svoju cijenu. Država i međunarodne institucije nisu sami stvaraoci svojih sredstava. Oni do njih dolaze i mogu doći jedino preko različitih fiskalnih zahvata u dohotke od kapitala ili rada. Stalan porast potrebe za ovom intervencijom vodio je stalno sve većim zahvatima u te dohotke. Kapital je radi svog opstanka i stabilnosti nacionalne i međunarodne ekonomije morao u tom pogledu plaćati iz svojih profita sve veću cijenu za postizanje tih uslova. Zato su uporedo s porastom te intervencije rasli i zahvati države u profite. Taj proces »erozije« profita teče kontinuelno i on traje i dalje. Kapital to može još podnositi zato što s porastom kapitala raste apsolutna suma profita, premda se njihov nivo relativno stalno reducira na svoju sve manju mjeru.

Jasno je da su sa ovakvim tokom stvari moguća uporedo dva, rekli bismo, kontroverzna procesa: s jedne strane, spektakularan ekonomski uspon monopolističkih kapitala i, s druge, stalno reduciranje profita na relativno sve nižu mjeru, koja historijski vodi konačnoj i totalnoj krizi kapitalizma kao sistema. Ove kontroverzne momente Lenjin je, kako znamo, sasvim jasno uočio. Na tome je on, u stvari, i zasnovao svoju poznatu teoriju o »truljenju« monopolističkog kapitalizma, o tom kapitalizmu kao posljednjem stadiju kapitalizma uopšte. Na jednom mjestu u svom djelu »Imperijalizam . . .« on sasvim određeno kaže: »Bilo bi pogrešno misliti da (ta) tendencija ka truljenju isključuje brzi porast kapitalizma . . . Uopšte uzevši, kapitalizam raste kudikamo brže nego prije, ali taj porast ne samo što postaje uopšte neravnomjerniji nego se neravnomjernosti manifestira i specijalno u truljenju zemalja najbogatijim kapitalom (Engleska)«. Mislimo da ovim njegovim riječima zaista ne treba nikakvog komentara.

Njegov koncept međunarodnih monopola, njihove suštine i uloge, imajući posebno u vidu današnju stvarnost gigantskih multinacionalnih kompanija, pokazuje se kao izvanredno vizionarski. On

ih je već tada vidio kao osamostaljene centre ekonomske moći u odnosu na nacionalne ekonomije i politike pojedinih zemalja. Vidio ih je i kao jedan poseban fenomen svjetske ekonomije od kojih se, kao od proizvodne i ekonomske moći, nije moglo ići više nazad. Jedino što se u njima moglo mijenjati, to je njihova društvena osnova i okvir. Znači, njihova kapitalistička priroda. No, ta promjena mogla je, naravno, ići jedino sa promjenom i uklanjanjem sveukupnog kapitalističkog društvenog okvira.

Šta bi na kraju trebalo reći, u vidu jednog zaključka, ovog našeg, ipak, s obzirom na širinu teme, dosta ograničenog razmatranja?

Ako bi taj zaključak trebalo da bude vrlo kratak, što i skromne pretenzije ovog razmatranja očigledno iziskuju, onda bismo ga mogli svesti na sljedeća dva osnovna stava: prvo, da su vrijeme i realni razvoj monopolističkog kapitalizma u proteklih šest decenija, otoliko se pojavilo čuveno Lenjinovo djelo »Imperijalizam...«, potpuno potvrdili ispravnost osnovnih teoretskih zaključaka iznesenih u njemu i, drugo, da ono, o savremenim prilazima i izučavanjima monopolističkog kapitalizma, a to znači i njegove aktuelne stvarnosti, nije još posvuda dovoljno naučno i teoretski iskorišćeno. Otuda se na mjestima, koje ono teoretski sasvim dobro pokriva, nerijetko javljaju težnje za stvaranjem »novih« teorija o ovome kapitalizmu, i to — što u svemu može biti, i jeste, najgore — teorija pogrešnih i nepotpunih. Mislimo da su dobrim poznavaocima literature o monopolističkom kapitalizmu primjeri ovakvih slučajeva dovoljno poznati, pa, stoga, i kada bismo imali više prostora za to, nema nikakve potrebe da na njih ovdje posebno ukazujemo.

Ovim stavovima željeli bismo ujedno i zaključiti ovo naše razmatranje.

UMJESTO LITERATURE

Za prednje razmatranje nismo našli da bi bilo uputno da navodimo listu referenci literature koju smo pri njemu imali u vidu ili je konsultirali. Ako bismo to učinili, onda bi ona bila izuzetno široka. S druge strane, karakter ovog razmatranja nije takav da iziskuje neposrednu korespondenciju sa tim referencama, pošto je koncentrirano striktno na analizu jednog jedinog i glavnog Lenjinova djela o monopolističkom kapitalizmu, na analizu »Imperijalizma kao najvišeg stadija kapitalizma«, a uz to nije imalo pretenzije da svoje zaključke izvodi u polemičkim relacijama sa drugim radovima na istu temu. Pri tome, neki savremeni opšteteoretski stavovi o aktuelnoj stvarnosti monopolističkog kapitalizma, koji se pojavljuju u razmatranju, postali su toliko opšti da više za njih ne vrijedi navoditi neke, ili sve, konkretne bibliografske jedinice u kojima se pojavljuju. Iz svih tih razloga, odlučili smo da se ograničimo samo na ovu napomenu.

Dr. HASAN HADŽIOMEROVIĆ, corresponding Member of Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina

THE CURRENT IMPORTANCE OF LENIN'S CONCEPT OF MONOPOLY CAPITALISM

Summary

The author does not intend to prove at all costs the current importance of Lenin's concept of monopoly capitalism. By analyzing his views of monopoly capitalism he wants to show how much they highlight the current reality of this capitalism.

The paper concentrates on the three main topics of Lenin's teaching of monopoly capitalism: on monopolies, the financial capital and the international aspect.

The author deals first with Lenin's definition of monopoly capitals. He regards them as capitals of huge dimensions, thanks to which they can control some industries or sectors of the economy. They develop through the continuous process of concentration and centralization of capital. This is why they decline in number, while increasing in amount. At the same time they push out the free competition of the classical type, replacing it by the control and competition of monopolies. They rest on the private ownership and appropriation.

The financial capital is a special form of monopoly capital. It is interlaced with the money and bank capital. It implies hence the expansion of monopolies also in this field. Holding such a position, the financial capital is at the same time the ruling monopoly capital. It submits to its control the monopoly capital in industry and trade. Through the system of participation and interlocking directorates it interlaces the bank and the industrial capital. This is its most important quality.

The main elements in the international field are the export of capital and international monopolies. The export of capital is due to its relative »surplus« in countries in which the monopolies were established originally. Capital used to be exported to agrarian regions and to those abounding in raw materials as well as to colonies and semi-colonies, which, in turn, supplied the industrial production of capital-exporting countries with agrarian products and raw materials. In this way a certain type of labour division was created throughout the whole world. Looked at in the historical perspective, this framework broke down later on. Socialist countries separated first and then followed the process of decolonization. Capital began to be exported to developed capitalist countries for the most part. This was due to the government interference and later to integrational processes among these countries, which can be considered as the extended interference in international frames. The interference is paid out of the heavier taxing of profits, which results in a falling rate of profit. Capitalism is besoming weaker, even though its forces of production are expanding tremendously at the same time.

International monopolies and the export of capital are also one of the laws of monopoly capitalism. They are due to the fact that national borders separating countries are too narrow for the growing dimensions of monopoly capital. International capitals have become the centers of the independent economic power. However, they are nevertheless of some benefit to countries in which they were established originally as they exploit broad regions throughout the world. They endanger the harmonious economic development in the world as well as the development of various national economies. Multi-national or transnational companies are their current expression.

A short reference to these facts, which have been highlighted in Lenin's classical work »Imperialism...«, corroborates their present-day importance. Monopoly capitalism has changed appreciably over the last six decades since Lenin's work was published. However, a detailed analysis will show that its distinguished feature has remained unchanged.

This is why we might conclude that Lenin's work has not received the necessary attention, at least not in all the cases, and that it has not been used to explain new phenomena under monopoly capitalism but not that it is not appropriate for a study of this kind.

Д-р Г. ХАДЖИОМЕРОВИЧ

АКТУАЛЬНОСТЬ ЛЕНИНСКОГО КОНЦЕПТА МОНОПОЛИСТИЧЕСКОГО КАПИТАЛИЗМА

Резюме

Сообщение не преследует цель любой ценой доказать актуальность ленинского концепта монополистического капитализма. Путем анализа ленинского взгляда на монополистический капитализм и напоминанием этих взглядов надо показать в какой мере они являются основанием для объяснения актуальной действительности этого капитализма.

В этом отношении сообщение говорит о трех основных разделах Ленинского учения о монополистическом капитализме: о монополиях, о финансовом капитале и о международном аспекте.

В первом разделе даны основные элементы ленинского видения и определения монополистического капитала. Он видит этот капитал как капитал таких масштабов, который обеспечивает господство в отдельных областях и отраслях промышленности. Как таковой монополистический капитал возникает на базе постоянного процесса концентрации и централизации капитала. Таким образом число отдельных капиталов уменьшается, а объем капитала увеличивается. Эта действительность вытесняет свободную конкуренцию классического типа. Заменяет ее доминацией и конкуренцией монополий. При чем эта конкуренция имеет новое каче-

ство. Монополии являются основой и выражением высокого уровня развития производительных сил, базирующихся на частной собственности и присваивании, при чем негация их должна идти в этом направлении.

Финансовый капитал представляет собой особое выражение монополистического капитала. Он связан с денежным и банковым капиталом. А это значит распространение монополий и на эту область капитала. Занимая такую позицию финансовый капитал проявляется одновременно и как господствующий монополистический капитал. Подчиняет монополистический капитал в области промышленности и обороте. Посредством системы участия и собственным объединением приводит к сращиванию банкового и промышленного капитала. Это и является его сущностью, его определением.

В международных масштабах основными элементу являются вывоз капитала и международные монополии. Вывоз капитала представляет собой закономерность его относительного „излишка” в основных странах монополий. Курс его зарубежного распространения берется на аграрно-сырьевые, и, как правило, колониальные или полуколониальные области, которые являются аграрно-сырьевым дополнением к промышленному производству первых. Благодаря такому положению вещей создается определенный вид международного разделения труда. Исторически позднее ломаются рамки такого вида отношений. Из капиталистического мира выделяются социалистические страны и затем наступает процесс полной деколонизации. Вывоз капитала меняет свой курс. Замыкается, большей частью, в рамки развитых капиталистических стран. Эта возможность создается на основании государственных интервенций, а позднее и на основах процесса интеграции таких стран, что в свою очередь также является лишь продолжением этой же интервенции в интернациональных масштабах. Интервенция возмещается постоянной редукцией прибыли на базе возрастающего налогообложения на доход от капитала. Наступает эрозия капитализма наряду с полным расцветом его производительных сил.

Международные монополии, также как и вывоз капитала, представляют собой одну из закономерностей монополистического капитализма. Они проистекают из того, что национальные границы отдельных стран становятся слишком тесными для возрастающих масштабов монополистического капитала. Международный капитал становится центром самостоятельной экономической мощи. Однако для своих основных стран полезным, в определенной мере, вследствие эксплуатации широких мировых пространств. Одновременно эти монополии являются гармоничным отношениям в сфере мирового экономического развития, также как и угрожают развитие отдельных национальных промышленностей. Актуальным выражением этих монополий являются современные мультинациональные отношения транснациональных компаний.

Обзор вышеупомянутых нескольких важных элементов, которые подчеркнуты и объяснены в классическом труде Ленина „Империализм . . .”, указывает на их полную актуальность. В монополистическом капитали-

зме и в его эволюции в течение последних шести десятилетий со дня появления вышеупомянутого труда В. И. Ленина, наступили весьма важные перемены и появились многочисленные новые элементы. Однако несколько более глубокий анализ указывает на то, что его характерные особенности монополистического капитализма, на которые было указано в то время, в своей сущности остались его основными признаками.

Поэтому скорее можно сказать, что труд Ленина все еще не достаточно изучен и использован из аспекта новых явлений в монополистическом капитализме, а не то, что в нем что-то недостает в этом отношении.